

VUŐULİ: *Dīvān*: Hazırlayan: Hakan TAŞ: *VuŐulī* [ö. 1000/1592], *Dīvān* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]: Konya 2008, 366 s. Gençlik Kitabevi Yayınları.

İBRAHİM TAŞ*

Çalışma; genel olarak VuŐulī'nin hayatı ve edebî kişiliği ile yazmanın tanıtıldığı "İnceleme" (29-63. s.), yazmanın yazıçevrimini içeren metin ile tercümesinin birlikte yer aldığı "Metin-Çeviri" (65-215. s.), metnin eski Türk edebiyatı araştırmalarına katkı sağlayacak kimi sözcük, deyim ve biçimbirimlerinin ele alınıp aydınlatıldığı "Açıklamalar" (217-272. s.) ve metindeki tüm sözcükleri içeren ve gramatikal olarak oluşturulan "Dizin" (275-366) bölümlerinden oluşmaktadır.

İnceleme bölümünden öğrendiğimize göre asıl adı Mehmed olan VuŐulī'nin Üsküplü olduğu sanılmaktadır. Doğum tarihiyle ilgili bilgi mevcut olmamakla birlikte ölüm tarihi büyük bir olasılıkla 1592'dir. Kaynaklarda divanı dışında herhangi bir eserinin varlığından söz edilmiyor (29-31. s.).

Yazarın çalışmaya konu ettiği divan ise, bilinen tek yazması İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kit. 10160 numarada kayıtlı olan *Dīvān-ı VuŐulī* adlı eserdir. Yazma 34 yapaktır ve her sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. İnceleme bölümü "Şairin Edebî Kişiliği", "Kendi Şiiri ve Şairliği Hakkında Değerlendirmeleri", "Dil ve Üslup", "Deyimler" ve "Vezinler" ile son bulmaktadır. Vezin bölümünde dikkati çeken bir nokta yazarın, VuŐulī'nin kimi Türkçe sözcüklerde de med yapmış olmasıyla ilgili değerlendirmesidir (53-55. s.). Klasik Türk şiirindeki bu tespit çalışmalara da konu edilmiştir (Bu çalışmalardan başlıca ikisi şudur: Bernt BRENDAMOEN: "Osmanlı ve Çağatay

* Yard. Doç. Dr., Bilecik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik. (ibrahimhakantas@hotmail.com)

Şiirinde İmale ve Aslî Uzun Ünlüler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül-1 Ekim 1992)*: 435-456: Ankara 1996. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 632; Hakan TAŞ: “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19 (2008): 143-156). Yazara göre şairin med yaptığı Türkçe sözcükler aslen ana Türkçede uzunluğu korunmuş olan sözcüklerdir; dolayısıyla bu sözcüklerde med yapılmış olması vezin geleneği açısından bir eksiklik değildir. Yazarın, şairin med yaptığı Türkçe sözcüklerde asli biçimleri uzun ünlülü olarak tespit ettiği sözcükler şunlardır:

al “kırmızı, al rengi” < AT **āl*; krş. DLT *āl* “turuncu renkli ipek kumaş, turuncu”, Özb. (Har.) *āl* ay., Yak. *ālay* “al” < *āl+ay*

ay “ay, kamer” < AT **āy*; krş. Uyg. (Br.) *āy* “ay”, DLT *āy* “ay, kamer; 30 gün”, Trkm. *āy* “ay”, Az. (Kaş.) *āy* ay., Tat. (Miş.) *āy* ay.

baş < AT **bāš*; krş. DLT, KB *bāš*

taş “taş” < AT **tāš*; krş. Uyg. (Br.) *tāš*, *tās* “taş”, DLT *tāš* ay., Trkm. *dāš* ay., Yak. *tās* ay., Hlç. *tāš* ay., YUyg. *tāš*, *taş* ay., Özb. (Har.) *dāš* ay., Karag. *tayš* ay. < **tāš*

yay < AT **yā*; krş. DLT *yā* “yay”, Trkm. *yāy* ay., Yak. *sā* ay., Kırg. *cā* ay., Karag., Soy., Kand. *t’ā* ay., CC *ya*, *yā* ay., Tat. *ceye* ay., Tü., Az. *yay* ay. < **yā*

Örnek oluşturması açısından şairin *al* sözcüğünde med yaptığı beyti aktarmak istiyorum:

Mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün

G. 187/5 *Ser-ā-ser èy VUŞÜLİ ‘ālemi al-ıla kul eyler*
Ƙırmızı yèlken ile gèyse dil-ber al kemhāyi

“Ey Vusûlî! Sevgili, kırmızı başlık ile al kumaş giyse baştan başa (seraser) âlemi allığıyla kul eder” (208. s.)

Klasik Türk şiirinde Türkçe sözcüklerde med yapılmış olması araştırmacılar tarafından genellikle Doğu Türkçesi şiir geleneğinin taklidi olarak yorumlanmıştır. Doğu Türkçesi kaynaklarından olan ve 11. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig*’de de uzun ünlülü sözcüklerin bulunduğu ve bunların vezin yoluyla tespit edildiği biliniyor (Bunun için bk. Talat

TEKİN: “Determination of Middle-Turkic Long Vowels Through ‘*arūđ*’”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica* XX (1967) 2: 151-170).

Metin-Çeviri bölümü, yazmanın yazıçevrimini ve çevirisini oluşturmaktadır. Metinde 189 gazel, 5 tarih, 2 kıta, 1 nazım, 1 rubai, 6 müfred bulunmaktadır. Çevirilere her sayfada metnin altında küçük punto ile yer verilmiştir. Çevirinin oldukça yalın bir dille yapıldığı görülüyor.

Metin-Çeviri bölümünden sonra gelen Açıklamalar bölümü metindeki sözcüklerden yola çıkarak klasik şiiri anlamaya katkılar sağlamaktadır. Metinden tespit edilmiş olan ve klasik şiirde açıklanmaya muhtaç olan kimi sözcük ve deyimler yazar tarafından başka divan şairlerinin şiirlerinden de örnekler verilerek doyurucu bir biçimde açıklanmıştır. Yazarın önemle vurguladığı *çarhî siper*, *küfri ez-ber oku- / okut-*, *pāreye at- / atıl-*, *uydı ulaştı*, *yā Rab*, *yakasız oñmaduk*, *yüzüñ güller üstine* ibareleri üzerine yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Örneğin *uydı ulaştı* için yapılan açıklamada bunun bir kalıpsöz ya da deyim olabileceği belirtilip ilk dönemlerde “yapacağını yaptı” anlamında olduğu, sonraları da anlam kaymasıyla “yakıştı, münasip oldu” anlamlarına gelişmiş olabileceği başka klasik şairlerden alınan örneklerle sunulmaktadır (264. s.). Gerek dönem için az kullanılan kimi sözcükleri gerekse deyimlerin anlamını tespititte dönemin başka şairlerinin örnek söyleyişlerini tespit etmek son derece önemlidir. Yazar bunu açıklamalar bölümünde fazlasıyla yapmıştır. *uydı ulaştı* “yapacağını yaptı” > “yakıştı, münasip oldu” için divanda geçen beyit şöyledir:

G. 4/1 *Donadup cism-i za’îfi her zamān eyler cefā*
Eşk-i hūn-ālūd-ı çeşmüm uydı ulaştı baña

“Gözümün kanlı yaşları, zayıf bedeni giydiren süsleyerek her zaman işkence eder, bana (sonunda) yapacağını yaptı” (69. s.)

küfri ez-ber oku- / okut- deyimiyile ilgili anlamlandırma da oldukça dikkat çekicidir. Yazara göre *küfri ez-ber okut-* deyimini metinde “küfrü açıkça ızhar etmek” anlamındadır. Yazarın deyim için yaptığı diğer anlamlandırmalar da başka şairlerden aldığı örneklerle açıklanmıştır (241-245. s.). Metinde bu deyim geçtiği söz konusu beyitler şunlardır:

G. 37/2 *Küfri ez-ber okudur gerçi firâk-ı zülfi-yâr*
Çekdüğüm ğamdan velî ol nâ-müsülmân bî-ħaber

“Sevgilinin saçından ayrı kalmak sövüp saydırır; ancak benim çektiğim dertten o kâfirin haberi yok” (94. s.)

G. 160/2 *Baňa zülfi firâkı küfri ez-ber okudur oldı*
Gidelden ol büt-i Çînüm Budinden kâfiristâna

“O Çinli güzelim Budin’den kâfir memleketine gideli beri onun saçının ayrılığı bana bildiğim bütün küfürleri saydırıyor” (187. s.)

Açıklamalar bölümünde yalnızca eski Türk edebiyatı alanında değil sözlükçülük açısından da değerli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin sandi başlığını taşıyan açıklamada ötümsüz ve süreksiz bir ünsüzle biten bir sözcüğe ünlüyle başlayan bir sözcük eklendiğinde süreksiz ve ötümsüz ünsüzün ötümlüleştiği belirtilmektedir. Yazara göre bu tür sözcükler ötümlüleşmiş biçimleriyle yani metinde geçtiği biçimleriyle değil ötümsüz biçimleriyle sözlüğe alınmalıdır. Yazarın açıklamasında geçen bir beyitle durumu örnekleyelim:

G. 89/3 *Ayağundan seyl-i eşküm yine ırmağ eyledüñ*
Alduñ ey serv-i revânum bilmezem nemden ğaraz

ırmağ eyledüñ < **ırmağ eyledüñ*. Burada yazarın belirttiği gibi *ırmağ* sözcüğündeki /k/ sesinin ötümlüleşmesi pozisyona bağlıdır; başka bir deyişle kendisinden sonra gelen sözcüğün önsesindeki ünlü etkisiyledir. Böylesi durumlarda *ırmağ* sözcüğünün bir sözlükbirim olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Sözcüğün sözlüksel biçimi *ırmağ* olmalıdır (257-259. s.).

Yazar sandi başlığı altında *ağ*, *ırağ*, *ırmağ* ve *yoğ* sözcüklerini incelemiştir. Metinde başka sandi örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin,

G. 155/5 *VUŞÛLÎ sâķi ħürmetlü degül-mi meclise gelse*
Şurâķi yere baş koyup ħadeħ ħalkar ayağ üzre

“A Vusûlî! Saki meclise gelse saygı görmez mi? Sürahi başını saygıyla eğer kadeh de ayağa kalkar” (184. s.)

ayağ üzre < **ayağ üzre* olmalıdır. Dizin bölümünde söz konusu biçim doğru olarak *ayağ* maddesiyle aktarılmıştır (280a. s.).

G. 72/1 *Gönül murğı cihân bâğında dutmaz âşiyân sensiz*
Qarâr etmez eger uçmağ ola aña mekân sensiz

“Gönül kuşu dünya bahçesinde sensiz yuva yapmaz; ona cennet mekân olsa bile, sensiz orada da durmaz” (120. s.)

uçmağ ola < **uçmak ola* olmalıdır. Dizin bölümünde doğru olarak *uçmak* maddesinde aktarılmıştır (357a. s.).

Aynı şekilde G. 16/5'te de *yalıñ yarağ ol-* sandidir ve asli biçim **yalıñ yarağ ol-* olacaktır. Aynı ifade 95/2'de dize sonunda *yalıñ yarağ* olarak geçmektedir. Bu yanbiçimi şairin, öbür beyitlerdeki *dağ*, *çerâğ*, *bâğ* ve *şağ* sözcükleriyle uyak oluşturmak için tercih ettiği anlaşılıyor. Benzeri bir durum aynı gazelin 5. beytinde *ayağ çek-* öbeğinde de mevcuttur. Burada da *ayağ* (< **ayak*) sözcüğü dize sonundadır ve uyak kaygısıyla bu biçime girmiştir. Burada tartışılması gereken konu şudur: Dize sonundaki *ayağ* biçimi, şiir dilindeki terimiyle, sözcüksel bir sapma mıdır yoksa şairin döneminde gerçekliği olan bir ağız biçimi midir?

Metinde sandiyle ilgili dikkat çekici bir söz öbeği daha bulunmaktadır:

G. 131/2 *Ayağ bağı degül-mi taht-ı devlet bu gülistânda*
Meger efsürde-dildür hazz edenler tãc u efserden

ayağ bağı öbeğindeki *ayağ* (< **ayak*) biçimi şaşırtıcıdır. Buradaki *ayağ* sözcüğünün ya kendisinden sonra gelen ötümlü /b/ ünsüzünün gerileyici etkisiyle oluştuğunu ya da şairin dilinde oluşmuş bir ağız biçimi olduğunu kabul etmek gerekir.

Açıklamalar bölümünde yalnızca sözcük ya da deyimler üzerinde durulmamış, tarihî ses bilgisi üzerine de tespitler yapılmıştır. Örneğin bu bölümün ilk notunda /+lık/ biçimbirimi üzerinde durulmuş, bu ekin damak uyumuna girmeyen örnekleri yorumlanmıştır. Yazarın yorumladığı ve uyum dışı olan /+lık/ ekli örnekler şunlardır: *âdemlik*, *demlik*, *hünilik*, *hurremlik*, *iki yüzlülük*, *kemlik*, *sersemlik*, *şādilik* ve *yeynilik* (217. s.). Yazarın görüşüne göre bu ek kimi durumlarda eklendiği sözcükteki seslilenmeye işaret edebilir, buna göre *âdemlik*, *hünilik*, *şādilik* sözcükleri, sırasıyla, *âdamlık*, *hünülük*, *şādılık* okunabilir. Öbür sözcüklerde ekin böyle bir seslilenmeye işaret ettiği düşünülemez, bu yüzden bu tür örneklerde ekin damak uyumuna girmediği kabul edilmelidir (219. s.). Esasında

Klasik Osmanlıcada yaygın olarak görülen bu uyumsuzluğun ilk örnekleri Eski Anadolu Türkçesi devresinde de mevcuttu. Hatta bu durum yalnızca /+lık/ ekiyle değil başka eklerle de genişletmek mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak Musa Duman'ın "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine" (V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004: 793-804, Ankara 2004. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/1) başlıklı yazısına bakılabilir.

Yazar gerek Klasik Osmanlıca gerekse Eski Anadolu Türkçesi devresi için büyük bir sorun oluşturan kimi ilk hecedeki yuvarlak ünlülü sözcüklerin nasıl okunması gerektiği konusunda da görüş bildirmektedir. Örneğin *oşandur-* "usandırmak" ile ilgili notta, eylemin /u/ ile *uşan-*, *uşandur-* biçiminde okunmasının doğru olamayacağı belirtiliyor (246. s.). Gerçekten de yazarın belirttiği gibi Meninski'deki ve kimi Türk dillerindeki /o/lu biçimler (krş. Meninski 515, 519: *osanmak*, 519: *osandurmak*, *osandıürici*, *osanmış*; Tuv. *ozal* "geç, yavaş, ağır", YUyg. *osal* "gafil" vb.) sözcüğün /o/ ile okunması gerektiğini gösterir.

oyar- "uyarmak" ile ilgili notta da yazar, Türkçe *uyu-* "uyumak" eylemiyle ilişkili olduğu sanılarak eylemin /u/ ile *uyar-* biçiminde okunmasına karşı çıkıp Meninski'deki /o/lu biçimlere bakarak *uyar-* ve *uyan-* eylemlerinin en azından 17. yüzyıla kadar /o/ ile okunması gerektiği kanısındadır. Yazar Azeri Türkçesindeki /o/lu *oyağ*, *oyan-*, *oyat-* ile Türkmençe *oyan-*, *oyar-*, *oyat-* biçimleriyle de görüşünü desteklemiştir (246-247. s.).

Burada, Açıklamalar bölümünde ele alınan konulardan genellikle Türkolojiyi ilgilendiren örnekler üzerinde durdum. Yazarın bu bölümdeki değerlendirmelerinin özellikle eski Türk edebiyatı araştırmacıları için dikkat çekeceğini umuyorum.

Çalışmanın son bölümü olan dizinde, metinde geçen tüm sözcükler sözlükbirim olarak aktarılmış, çekim ekleri geçtikleri yerlerle birlikte sıralanmıştır. Metinde çeviriye yer verildiği için dizinde sözcükler anlamlandırılmamıştır. Eserde dizin bölümünün bulunması özellikle Türkoloji çalışanları için çalışmayı daha da yararlanılır bir hâle getirmiştir. Eski Türk edebiyatı araştırmalarında genellikle yaygın olmayan metin üzerine açıklamalar getirme, eseri daha kullanışlı hâle getirmek için di-

zin oluşturma gibi özellikleri bu çalışmada bulabiliyoruz. Yazarın arka kapaktaki cümleleri de bu duruma işaret etmektedir:

“Klasik Türk edebiyatı alanındaki metin çalışmalarını üç biçimde değerlendirmek mümkündür: İlki, eskilerin yaptığı gibi yalnızca tenkitli bir metin kurmak; ikincisi, tenkitli bir metnin yanı sıra metin üzerinde, dolayısıyla şairin edebî kişiliğini ortaya çıkarmak maksadıyla inceleme yapmak; üçüncüsü ise, hazır metin üzerinden tahlil veya tetkik yapmaktır. Bunların adları değişebilir; ama içerik olarak belirtilen biçimdedir ve bunların hepsi de bu alan için kabul gören çalışmalardır.

Son zamanlarda bu çalışmaları -ötekilerden farklı olarak- özellikle metnin anlaşılmasının gerekliliği üzerine vurgu yapan başka çalışmalar izledi. Bu çalışmaların en belirgin özelliği, metnin, günümüz Türkçesine aktarılması ve metin üzerindeki kimi açıklanmaya muhtaç kavramların “Açıklamalar” başlığı altında izah edilmesidir. İşte elinizdeki kitap da bu tür çalışmalardandır” (arka kapak)

Yazarı, *Vuşûlî Divânını* böylesine etraflı bir biçimde değerlendirmesinden ötürü kutlar, yeni çalışmalarını beklediğimizi belirtiriz.